

Ἡ πόλη, ἡ λειτουργία καὶ ἡ οἰκονομικὴ κρίση

ΙΩΑΝΝΟΥ ΜΠΕΚΟΥ*

Ἐπάρχουν δύο τρόποι γιὰ νὰ ἐρμηνεύσουμε συγκυρίες κρίσης. Ὁ ἓνας τρόπος εἶναι νὰ τίς συνδέσουμε μὲ μιὰ ἐξέλιξη ἀνεξήγητη, ἀδίκη, ἀπρόσμενη, καταστροφικὴ. Ὁ ἄλλος τρόπος, εἶναι νὰ τίς ἀντιμετωπίσουμε τῶν συγκυριῶν κρίσης ὡς συμβάντα μιᾶς ἱστορίας δοκιμασίας. Στὴ δευτέρη αὐτὴ περίπτωση συμβάντα κρίσης ἀποτελοῦν μιὰ εὐκαιρία γιὰ ἓναν ἀναστοχασμὸ τῆς πορείας ποὺ διαγράψαμε μέχρι σήμερα, ἀλλὰ καὶ γιὰ σύγκριση μὲ τὴ ζωὴ ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ μᾶς χαρακτηρίζει ὡς πιστοὺς χριστιανούς, ἀλλὰ καὶ ὡς πολῖτες αὐτοῦ τοῦ κόσμου.

Μιὰ ἱστορία δοκιμασίας μὲ τίς κρίσεις της μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει σὲ μιὰ καλύτερη ἐξέλιξη τίς ἀνθρώπινες ὑποθέσεις. Γιὰ τὰ δεδομένα τοῦ κόσμου συνδέεται μὲ τὴν ἄσκηση τῆς καλύτερης δυνατῆς πολιτικῆς γιὰ ἐξυπηρέτηση τῶν ἀναγκῶν καὶ τὴν ἐπίλυση τῶν προβλημάτων τῶν ἀνθρώπων. Γιὰ τὴν Ἐκκλησίαν συνδέεται μὲ τὴ γνησιότητα τοῦ κηρύγματός της στὸν κόσμον. Ἀλλὰ, ὁ τρόπος ποὺ ζοῦμε τὴν δική μας ἐποχὴ τῆς κρίσης φαίνεται νὰ ἔχει ἄλλα χαρακτηριστικά.

Μᾶς πλήττει πραγματικὰ ἡ οἰκονομικὴ κρίση καὶ εἶναι ἀλήθεια ὅτι νιώθουμε ἓνα ἔντονο αἶσθημα ἀδικίας. Ταυτόχρονα, ὅμως, διαπιστώνουμε καὶ μιὰ συλλογικὴ ἀδυναμία νὰ δώσουμε τίς ἀπαραίτητες ἐξηγήσεις καὶ συνάμα προοπτικὴ σὲ αὐτὸ ποὺ μᾶς συμβαίνει. Εἴμαστε σίγουροι ὅτι αὐτὸ ποὺ συμβαίνει εἶναι κάτι κακό, κάτι πολὺ κακό, κάτι βαθιὰ ἀνήθικο, ἀλλὰ δὲν εἴμαστε σίγουροι πῶς ἔφθασαν ἐδῶ τὰ πράγματα. Ψάχνουμε νὰ ἀνακαλύψουμε τοὺς «κακούς» τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ δὲν περνάει ἀπὸ τὸ μυαλό μας ἡ σκέψη ὅτι μπορεῖ νὰ τοὺς μοιάζουμε στὸ χαρακτήρα. Ἐπειδὴ εἴμαστε μέλη τῆς Ἐκκλησίας θεωροῦμε ὅτι ἡ «κακὴ» πραγματικότητα ποὺ βρίσκεται πίσω ἀπὸ τὴν «κακὴ» παγκόσμια οἰκονομία δὲν μᾶς ἀγγίζει, καὶ πολὺ περισσότερο δὲν μᾶς μεταβάλλει μὲ τὰ νοήματά της. Φθάνουμε μάλιστα στὸ σημεῖο νὰ θεωροῦμε ὅτι τὸ κράτος στὸ ὁποῖο ἀνήκουμε μὲ τοὺς (χριστιανούς) πολῖτες του, δὲν ἔχει προσχωρήσει οἰκειοθελῶς σὲ αὐτὴ τὴν κακὴ πραγματικότητα, γι' αὐτὸ καὶ στὴν ἐξέλιξη αὐτῆς τῆς ἱστορίας τὸ ἔθνος-κράτος μας μπορεῖ νὰ παίξει μόνον τὸ ρόλο τοῦ θύματος.

---

* Ὁ Ἰωάννης Μπέκος διδάσκει ἠθικὴ στὸ Πανεπιστήμιον Κύπρου.

Ἄλλὰ δὲν μπορούμε νὰ μιλάμε γιὰ, ἀδικία καὶ γιὰ «κακούς», χωρὶς κριτήρια ἀλήθειας γιὰ τὸ «καλό» καὶ τὸ «κακό», γιὰ τὸ «φῶς» καὶ τὸ «σκοτάδι».

Ἔτσι, λοιπόν, μιὰ ἱστορία δοκιμασίας μὲ συμβάντα ὅπως ἡ οἰκονομικὴ κρίση στὶς μέρες μας, δὲν μπορεῖ νὰ ἐρμηνευτεῖ παρὰ μὲ ὄρους δικαιοσύνης καὶ ἀλήθειας, δηλαδὴ μὲ ἐρωτήματα γιὰ τὸ τί εἶναι δίκαιο καὶ ποιά ἡ ἀλήθεια γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν κόσμο¹. Ἄλλὰ στὴν ἐποχὴ μας ἂν γιὰ τὴ δικαιοσύνη μπορεῖ νὰ γίνεται λόγος, γιὰ τὴν ἀλήθεια δὲν ὑπάρχει χώρος.

Εἶναι σημαντικό, λοιπόν, νὰ δοῦμε κάποιες ἀπὸ τὶς ἀλήθειες τῆς πραγματικότητας στὴν ἐποχὴ τῆς οἰκονομικῆς κρίσης. Θὰ ξεκινήσουμε μὲ τὴν περιγραφὴ τῶν συνθηκῶν ποὺ καθιστοῦν τὸν τρόπο λειτουργίας τῆς παγκόσμιας οἰκονομίας πολιτικὸ ζήτημα. Θὰ συνεχίζουμε μὲ μιὰ ἀνάλυση τοῦ χαρακτήρα τῶν λεγόμενων ἀγορῶν καὶ θὰ καταλήξουμε μὲ μιὰ «πολιτικὴ» πρόταση γιὰ τὴν ὑπερβασὴ τῆς κρίσης κατὰ τὸ πρότυπο τῆς Θεϊκῆς Λειτουργίας καὶ τοῦ κηρύγματος τῆς Ἐκκλησίας.

1. Ἡ «πρωτοκαθεδρία» τῶν ἀγορῶν

Ἐχει περάσει σχεδὸν ἕνας αἰῶνας ἀπὸ τότε ποὺ ὁ Κάρολ Σμιτ ἄσκησε κριτικὴ στὴν ἄποψη τοῦ Walther Rathenau ὅτι «Σήμερα ἡ μοῖρα μας δὲν εἶναι ἡ πολιτικὴ, ἀλλὰ ἡ οἰκονομία». Παρὰ τὴν ἀτμόσφαιρα τῆς ἐποχῆς ποὺ τὴν χαρακτήριζε ἡ ραγδαία οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη καὶ οἱ προσδοκίες ποὺ αὐτὴ δημιουργοῦσε γιὰ πρόοδο καὶ εἰρηνικὴ συνύπαρξη τῶν λαῶν, ἡ ἱκανότητα τοῦ Σμιτ νὰ συλλαμβάνει τὶς σταθερὲς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ ἐπέτρεψε νὰ ὑποστηρίξει ὅτι «Ὁρθότερο θὰ ἦταν νὰ ποῦμε ὅτι ὅπως καὶ πρὶν ἡ πολιτικὴ παραμένει ἡ μοῖρα καὶ τὸ μόνο ποὺ ἔχει συμβεῖ εἶναι ὅτι ἡ οἰκονομία μεταβλήθηκε σὲ Πολιτικὸν καὶ ἔτσι σὲ μοῖρα»².

Ἡ ἐπισημάνση τοῦ Σμιτ ὅτι ἡ οἰκονομία, οἱ προσδοκίες ποὺ αὐτὴ δημιουργεῖ, καὶ ἡ ἐμφανιζόμενη τότε ἔννοια τῆς «οἰκονομικῆς ἰσχύος» δὲν μπορούν νὰ

1. «Οὐ γὰρ ἀπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον ἵνα κρίνῃ τὸν κόσμον, ἀλλ' ἵνα σωθῆ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ. ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν οὐ κρίνεται· ὁ δὲ μὴ πιστεύων ἤδη κέκριται, ὅτι μὴ πεπίστευκεν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ κρίσις, ὅτι τὸ φῶς ἐλήλυθεν εἰς τὸν κόσμον καὶ ἠγάπησαν οἱ ἄνθρωποι μᾶλλον τὸ σκότος ἢ τὸ φῶς, ἦν γὰρ πονηρὰ αὐτῶν τὰ ἔργα» (Ἰωάν. 3:17-19).

2. ΚΑΡΛ ΣΜΙΤ, *Ἡ ἔννοια τοῦ Πολιτικοῦ*, μτφρ. Ἀλίκη Λαβράνου (Ἀθήνα: Κριτική, 2009), σ. 151. Ἄν λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι γιὰ τὸν Σμιτ τὸ *Πολιτικὸν* συνδέεται μὲ τὴ διάκριση Φίλου καὶ Ἐχθροῦ, τότε εὐκόλα μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ τὸ πολεμικὸ κλίμα ποὺ ὑπάρχει στὶς μέρες μας στο

υπάρξουν έρρήμη τής πολιτικής, σέ καθαρή δηλαδή μορφή, μάς είναι ιδιαίτερη χρήσιμη σήμερα, γιατί μπορεί νά αποτελέσει τήν άφετηρία νά άντιληφθοῦμε πού άκριβώς βρισκόμαστε σήμερα. Τότε είχε προηγηθεί ή εμφάνιση εκείνου πού άποκαλοῦσαν «άγορά», δηλαδή ένα «δίκτυο σχέσεων στό όποιο οί έταίροι συνάπτουν σχέσεις έλεύθερα, όχι ύπακούοντας σέ μιá προσταγή (παράκαμψη τής σχέσης προσταγής-ύπακοής στό Παλαιό Καθεστώς), αλλά έπιζητώντας τό συμφέρον τους»³. Στήν εξέλιξη του τό νέο αυτό φαινόμενο φάνηκε νά θέλει νά παρακάμψει τήν ίδια τήν πολιτική. Η «άγορά», με τήν ύπόσχεση ενός νέου και ολοκληρωμένου κόσμου, κατέστησε τήν πολιτική έργαλειό της⁴. Σήμερα, σέ μιá νέα εξέλιξη, έχουμε τή μεταμόρφωση τής άγοράς με τή μορφή του χρηματοπιστωτικού συστήματος σέ ένα φορέα προσταγής πού άπαιτεί πολιτική ύπακοή.

Άλλά πώς συμβαίνει κάτι τέτοιο; Ποιές συνθήκες λειτουργοῦν και ποιá ή άξιοπιστία τους;

Πρῶτον, κύριο χαρακτηριστικό του χρηματοπιστωτικού συστήματος, από τό όποιο έξαρτάται τό κράτος πού δανείζεται για νά μπορεί νά λειτουργήσεί, είναι ή έπένδυση στήν ένοια του χρέους. Τό χρῆμα πιά παράγεται από αυτό πού είναι τό χρέος. Ξεχωριστό γνώρισμα του χρέους είναι ή ευπάθειά του σέ περιόδους οικονομικής κρίσης. Αύτή, όμως, ή ευπάθεια θεωρείται ότι είναι ή πηγή τής δύναμής του, και είναι αύτή πού καθιστά τά οικονομικά συμφέροντα τήν μεγαλύτερη πολιτική δύναμη και τό χρέος ως τή σημαντικότερη κοινωνική δύναμη στή σύγχρονη παγκόσμια οικονομία⁵. Δέν έχει, όμως, έπισημανθεί ότι άν ή οικονομία έχει στή ρίζα της τήν ύπηρεσία τής σταθερότητας του οίκου, τότε τό χρηματοπιστωτικό σύστημα με τήν ευπάθεια πού τό χαρακτηρίζει κινεϊται στόν αντίποδα του στόχου πού θά πρέπει νά ύπηρετεί⁶. Ο άνορθολογισμός με-

---

έπίπεδο τής κοινωνίας και σέ συνδυασμό με τή διαμόρφωση πολιτικών «στρατοπέδων» με μόνο κριτήριο τήν οικονομική διαχείριση του κράτους.

3. PIERRE MANENT, *Άπλά μαθήματα πολιτικής φιλοσοφίας*, μτφρ. Δημήτρης Σωτηρόπουλος (Άθήνα: Πόλις, 2005), σ. 31.

4. Αύτός ό νέος και ολοκληρωμένος κόσμος εκτός από τήν κυριαρχία τής «άγοράς», του έμπορίου, συμπεριλαμβάνει και τίς «αυτοκρατορίες» του δικαίου και τής ήθικής (MANENT, *Άπλά μαθήματα πολιτικής φιλοσοφίας*, σσ. 303-305).

5. PHILIP GOODCHILD, *Theology of Money* (Durham, Βόρεια Καρολίνα: Duke University Press, 2009), σσ. 111-115.

6. ROWAN WILLIAMS, 'Knowing our limits', στό Rowan Williams, άρχιεπισκόπου Καντέρμπουρου και Lary Elliott (έπιμ.), *Crisis and Recovery: Ethics, Economics and Justice* (Νέα Υόρκη: Palgrave Macmillan, 2010), 19-34, σ. 8.

ταξὺ πραγματικῶν δεδομένων καὶ τοῦ ζητούμενου, πού εἶναι ἡ λειτουργία τῆς πόλης, εἶναι προφανής. Αὐτός, ὅμως, ὁ ἀνορθολογισμὸς δὲν ἔβαλε ποτὲ σὲ σκέψη οὔτε τὰ κράτη, οὔτε τοὺς πολῖτες τους.

Δεύτερον, ἔχει ὑποστηριχθεῖ ὡς μιὰ θετική ἐξέλιξη ὅτι ἡ λογικὴ τοῦ ἐμπορίου, καὶ στίς μέρες μας ἡ λογικὴ του χρηματοπιστωτικοῦ συστήματος, θέτουν φραγμούς στὴ λογικὴ τῆς πολιτικῆς ἀνθαιρεσίας, καθὼς ὀδηγοῦν τὶς πολιτικὲς ἡγεσίες στὸ νὰ ἀποφεύγουν μέτρα πού θὰ τοὺς ὑποδείκνυαν τὰ πάθη ἢ ἡ ἰδεολογία τους καὶ τὰ ὁποῖα θὰ ἔβλαπταν σοβαρὰ τὴν κοινωνία. Μιὰ τέτοια ἐκτίμηση συνδέεται μὲ τὴ βεβαιότητα ὅτι ὅταν ἐνισχύεται ἡ πολιτικὴ λογικὴ καὶ παγιώνονται τὰ πολιτικὰ πάθη, τότε ἡ λογικὴ πού χαρακτηρίζει τὴ λειτουργία τοῦ χρήματος περνᾷ σὲ δεύτερο πλάνο⁷. Διαφεύγει, ὅμως, συχνὰ τῆς προσοχῆς τῶν ἐιδικῶν ὅτι, τουλάχιστον γιὰ τὴν ἐποχὴ μας, ἡ λογικὴ τοῦ χρηματοπιστωτικοῦ συστήματος δὲν περνᾷ ποτὲ σὲ δεύτερο πλάνο. Ἄπλά, σὲ περιόδους οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης, ἀποχωρεῖ ἀπὸ τὸ «προσκήνιο», συνεχίζοντας ἀπὸ τὸ «παρασκήνιο» νὰ ὑπαγορεύει συγκεκριμένου χαρακτήρα πολιτικὲς – δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι καὶ ἡ ἐννοια τῆς «ἀνάπτυξης» τῶν κρατῶν προσδιορίζεται ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο μὲ οἰκονομικοὺς ὄρους. Τίθεται ἔτσι θέμα ὄχι ἀπλῶς συγχώνευσης τῆς οἰκονομικῆς δυνάμεις τῆς πίστωσης, τῆς ἄλλης δηλαδή πλευρᾶς τῆς λειτουργίας τοῦ χρέους, μὲ τὴν πολιτικὴ κυριαρχία⁸, ἀλλὰ καθαρῆς πρωτοκαθεδρίας τοῦ χρηματοπιστωτικοῦ συστήματος σὲ σχέση μὲ τὴν ἄσκηση τῆς πολιτικῆς. Δὲν θὰ ἦταν ὑπερβολὴ νὰ μιλήσουμε καὶ γιὰ ἦττα τῆς πολιτικῆς.

Τρίτον, ἐνῶ ἡ ἄσκηση πολιτικῆς προϋποθέτει ἓνα περιορισμένο ὀρίζοντα καὶ ἀφορᾷ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν ἰδιαιτέρων ἀνθρώπινων ἀναγκῶν καὶ σὲ προσωπικό, ἀλλὰ καὶ σὲ κοινοτικό ἐπίπεδο, γιὰ τὸ ἐμπόριο καὶ τὸ χρηματοπιστωτικό σύστημα αὐτὸ πού θὰ ἦταν τὸ ἰδανικό εἶναι μιὰ «ἐνιαία ἀγορὰ» καὶ μιὰ «ἐνιαία δημοσιονομικὴ ἰσορροπία» πού θὰ ταυτίζονται μὲ τὰ ὄρια τοῦ πλανῆτη⁹. Πιὸ συγκεκριμένα, τὸ ἔδαφος μὲ τὰ σύνορά του, πού προσδιορίζουν τὰ ὄρια ἄσκησης μιᾶς συγκεκριμένης πολιτικῆς, γιὰ τὸ ἐμπόριο καὶ τὸ χρηματοπιστωτικό σύστημα ἀποτελοῦν πρόσκομμα, γιὰτὶ περιορίζουν τὴν ἐλευθερία στὴν

7. MANENT, *Ἄπλά μαθήματα πολιτικῆς φιλοσοφίας*, σ. 138. Τὰ σχόλια τοῦ συγγραφέα ἀφοροῦν τὸ χαρακτῆρα τοῦ ἐμπορίου, εἶναι ὅμως τὸ ἴδιο ἐφαρμόσιμα καὶ στὴν περίπτωση τοῦ χρηματοπιστωτικοῦ συστήματος, καθὼς οἱ λογικὲς πού τὰ χαρακτηρίζουν μοιράζονται ἓνα κοινὸ ὑπόστρωμα, αὐτὸ τῆς ἀπόλυτης κυριαρχίας τοῦ τρόπου λειτουργίας τοῦ χρήματος.

8. GOODCHILD, *Theology of Money*, σ. 232.

9. MANENT, *Ἄπλά μαθήματα πολιτικῆς φιλοσοφίας*, σ. 137.

διακίνηση τῶν προϊόντων καὶ θέτουν ζητήματα ιδιαιτερότητας καὶ ἄρα κινδύνου γιὰ τὰ συμφέροντα τῶν πιστωτῶν. Κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο, ἡ σχέση τῆς πολιτικῆς μὲ τὸ χρηματοπιστωτικὸ σύστημα ἐμφανίζεται νὰ εἶναι ἀντινομικὴ στοὺς χαρακτήρα, μιὰ σχέση ποὺ ἀποκαλύπτεται στὴν ἔκφραση τῆς ἐπιθυμίας τῶν λαῶν νὰ μετέχουν στὶς ἀγορές, ἀλλὰ καὶ στὴν βίαιη ἀντίδρασή τους γιὰ τὴ στάση τῶν ἀγορῶν ἀπέναντι στὶς ἰδιαίτερες ἀνάγκες τῶν λαῶν.

Τέταρτον, ἐνῶ οἱ πολιτικοὶ ἀσκοῦν ὑλικὴ καὶ ὄρατὴ δύναμη, τὸ χρηματοπιστωτικὸ σύστημα ἀσκεῖ μιὰ ἰδιότυπη δύναμη ποὺ βασιζέται σὲ «ἀόρατα» ἀγαθὰ. Συγκεκριμένα, οἱ λεγόμενες ἀγορὲς ἀντιστοιχοῦν σὲ μιὰ «ἀφηρημένη», «ἀπιαστὴ» δύναμη, ποὺ συνδέεται μὲ τὴ μὴ ὑλικότητα καὶ τὴ μὴ ὄρατότητα τοῦ πλούτου ποὺ ἀντιπροσωπεύουν¹⁰. Εἶναι θετικὸ ποὺ σήμερα οἱ πολιτικοὶ ἡγέτες ἀνακαλύπτουν μιὰ πολιτικὴ δύναμη ἄλλου χαρακτήρα, ἀλλὰ εἶναι ἀρνητικὸ τὸ γεγονός ὅτι μιὰ ὄρατὴ καὶ ὑλικὴ δύναμη θὰ εἶναι πάντα σὲ ἀδυναμία σὲ σχέση μὲ μιὰ «ἀόρατὴ» δύναμη.

Βέβαια, μιὰ τέτοια ἐξέλιξη δὲν ἀποτελεῖ ἐπαρκῆ λόγο γιὰ νὰ θέσουμε ὑπὸ ἀμφισβήτηση τὴν ἀναγκαιότητα καὶ τὸ ἀμετάκλητό τῆς πολιτικῆς¹¹. Ἀποτελεῖ, ὅμως, ἰκανὴ συνθήκη γιὰ νὰ ἐγείρονται οἱ ἀξιώσεις ἰσχύος τῶν ἀγορῶν στοὺς ἐπίπεδο ἄσκησης τῆς πολιτικῆς. Τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι ὅτι ἐμφανίζεται μιὰ ἀνταγωνιστικὴ πολιτικὴ δύναμη, ἀλλὰ ὅτι αὐτὲς οἱ ἀξιώσεις ἰσχύος δὲν συνοδεύονται καὶ ἀπὸ τὴν ἀνάληψη εὐθύνης γιὰ τὴ διαχείριση τῶν ἀνθρώπινων ὑποθέσεων, γιὰ τὴ διατήρηση τῆς τάξης καὶ τῆς συνοχῆς στὴν κοινωνία. Στὸ ἐπίπεδο αὐτό, οἱ ἀγορὲς «σφουρίζουν ἀδιάφορα». Ἄλλὰ μιὰ τέτοια ἀδιαφορία σημαίνει μιὰ ἰδιαίτερη ἠθικὴ.

2. Ὁ «πρωτογονισμός» τῶν ἀγορῶν

Αὐτὴ ἡ ἰδιαίτερη ἠθικὴ ταυτίζεται μὲ τὴν ἠθικὴ ποὺ συνοδεύει τὴ λειτουργία τοῦ χρήματος μὲ τὴ μορφή τῆς ἀνταλλαγῆς. Ἄλλοι ὑποστηρίζουν ὅτι θεμελιώ-

---

10. JOHN MILBANK, 'The Moral Market is a Freer Market', μιὰ διάλεξη στὰ πλαίσια ἡμερίδας μὲ θέμα *Back to Basics or Business as Usual* ποὺ πραγματοποιήθηκε στὶς 12 Δεκεμβρίου 2011 στὸ King's College τοῦ Λονδίνου. Ἐπίσης, στὸ JOHN MILBANK, *Theology and Social Theory: Beyond Secular Reason* (Oxford: Blackwell, 2006), σ. 21.

11. Τὰ δεινὰ ποὺ ὑπέστησαν οἱ Ἑβραῖοι ποὺ εἶχαν «ἀόρατὴ» δύναμη, ἀλλὰ ὄχι δική τους ἐπικράτεια, ἄρα καὶ τὸ περιθώριο ἄσκησης ὄρατῆς δυνάμεως, εἶναι σὲ ὅλους γνωστά (MANENT, *Ἀπλὰ μαθήματα πολιτικῆς φιλοσοφίας*, σσ. 139-140).

νεται σίς «ύπαρξιακές συνθήκες» της ανταλλαγής, δηλαδή τὸ προσωπικὸ συμφέρον καὶ τὴν ιδιοτέλεια καὶ ἄλλοι ὅτι βασίζεται στὴν ἰσοτιμία καὶ τὴν ἀμοιβαιότητα. Κάποιοι, ἐπίσης, δὲν θὰ εἶχαν καμία δυσκολία νὰ δεχθοῦν καὶ τὶς δύο ἐκδοχὲς ταυτόχρονα. Στὸν ἀναγνώστη τοῦ συγκεκριμένου περιοδικοῦ φαντάζει περιεργὸ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ πιστεύεται ὅτι μίᾳ ἀνθρώπινη πρακτικῇ πὸν θεμελιώνεται στὸ προσωπικὸ συμφέρον καὶ τὴν ιδιοτέλεια μπορεῖ τὴν ἴδια στιγμή νὰ ὑπηρετεῖ τὴν ἰσοτιμία καὶ τὴν ἀμοιβαιότητα.

Θὰ ἦταν πράγματι μίᾳ πολὺ καλὴ ἐξέλιξη γιὰ τὸ ὄραμα τοῦ φιλελευθερισμοῦ νὰ μποροῦσε νὰ ὑπάρξει μίᾳ καλὰ δομημένη σχέση μεταξύ τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἡ οἰκονομικὴ ἀνταλλακτικὴ σχέση, μὲ τὴν ὁποία ταυτόχρονα νὰ ἱκανοποιοῦνται καὶ τὰ ἰδιαίτερα συμφέροντα τοῦ καθενός, ἀλλὰ καὶ νὰ γίνονται πράξη πολὺ ὠραῖες ιδέες, ὅπως ἡ ἀναγνώριση ἴσων δικαιωμάτων καὶ ἴσης μεταχείρισης, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνταπόκριση μὲ τὸν ἴδιο θετικὸ τρόπο στὸν συνάνθρωπο. Τὸ πρόβλημα εἶναι ὅτι μίᾳ τέτοια προσέγγιση θεωρεῖ ὡς δεδομένο κάτι πὸν ἀμφισβητεῖται ὡς πρὸς τὸ ρεαλισμὸ του, ὅτι δηλαδή ἡ λειτουργία τοῦ χρήματος μπορεῖ νὰ ὑπάρξει σὲ καθαρὴ μορφή, δηλαδή ξέχωρα ἀπὸ τὸ γεγονός τῆς κοινωνίας καὶ τῆς ἄσκησης πολιτικῆς, ἐρήμην δηλαδή ζητημάτων ταυτότητας καὶ ἐξουσίας¹². Ἀκόμη παραπέρα, οἱ ἀγορὲς θέλουν νὰ πιστεύουν ὅτι τὶς χαρακτηρίζει ἓνα εἶδος ἀπροσωπίας, πρωτογονισμοῦ, πρωταρχικότητας, ὥστε νὰ λειτουργοῦν προστατευμένες ἀπὸ κάθε εὐθύνη καὶ κριτικὴ γιὰ τὴν πορεία τοῦ κόσμου. Ἔτσι, ὅμως, κρύβεται ἡ πραγματικότητα στὴν ὁποία αὐτὲς ἀντιστοιχοῦν.

Αὐτὴ ἡ πραγματικότητα θὰ μποροῦσε νὰ περιγραφεῖ ὡς ἡ κατάσταση ἐκεῖνη κατὰ τὴν ὁποία, πρῶτον, ἡ ἰσοτιμία καὶ ἡ ἀμοιβαιότητα εἶναι πάντα ζητούμενο κάτι πὸν θέτει ὑπὸ ἀμφισβήτηση τὴν ἁρμονικὴ λειτουργία τῶν «ύπαρξιακῶν» συνθηκῶν τῆς ανταλλαγῆς – οἱ ἄνθρωποι πὸν οἰκονομικὰ συναλλάσσονται δὲν εἶναι ἰσότιμοι καὶ συχνὰ δὲν ὑπάρχει ἀμοιβαιότητα, κάτι πὸν μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸ αἶσθημα ἀδικίας τῶν ἀνθρώπων στὰ ὅρια λειτουργίας τῆς οἰκονομίας. Καὶ δεύτερον, αὐτὸ πὸν πάντα ὑπάρχει στὴν οἰκονομικὴ ἀνταλλακτικὴ σχέση εἶναι ἡ σύνδεσή της μὲ τὸ ἐρώτημα ποιὸς ἐξουσιάζει ποιόν, ἀλλὰ καὶ τὸ ποιοὶ εἶναι οἱ φίλοι καὶ ποιοὶ οἱ ἐχθροί¹³, δηλαδή μὲ ἐρωτήματα πὸν ἄπτονται τῆς λειτουργίας τῆς πόλης.

12. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΟΝΔΥΛΗΣ, *Τὸ πολιτικὸ καὶ ὁ ἄνθρωπος: Βασικὰ στοιχεῖα Κοινωνικῆς Ὀντολογίας*, τ. 1β, μτφρ. Λευτέρης Ἀναγνώστου (Ἀθήνα: Θεμέλιο, 2007), σσ. 666-688.

13. ΚΑΡΑ ΣΜΙΤ, *Ἡ ἔννοια τοῦ Πολιτικοῦ*, σ. 149.

Γιὰ νὰ εἶμαστε εἰλικρινεῖς, συνδέσεις τέτοιου χαρακτήρα δὲν εἶναι πάντα εὐκόλα ὁρατές. Γίνονται ὁρατές μὲ ιδιαίτερη ἔνταση μόνο σὲ ἐποχὲς κρίσης, ὅταν ἡ κρίση ἀγγίζει τὰ ὅρια τῆς ἀνθρώπινης ἀντοχῆς, ὅταν δηλαδή ἡ πίστη σὲ μιὰ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη χωρὶς τέλος καταρρέει, ὅπως συμβαίνει στὴ δική μας ἐποχὴ καὶ στὴ χώρα στὴν ὁποία ζοῦμε. Τότε μόνο οἱ ἄνθρωποι ἀρχίζουν νὰ ἀντιλαμβάνονται κάτι πού πάντα συνέβαινε, ἀλλὰ ἐπειδὴ δὲν τοὺς ἄγγιξε προσωπικά, τὸ ἀγνοοῦσαν: ὅτι, δηλαδή, μὲ τὴν ἐπένδυση στὴ λειτουργία τοῦ χρηματος κάποιον γίνονται ἀφόρητα ἰσχυρότεροι καὶ κάποιον ἀπελπιστικὰ ἀδύναμοι, ὅτι κάποιον κερδίζουν ὅταν κάποιον πτωχαίνουν. Ἄλλωστε τὸ χρῆμα ποτὲ δὲν ἦταν ἀρκετὸ γιὰ ὅλους¹⁴. Ἐπίσης, εἶναι σὲ περιόδους κρίσεως πού οἱ ἄνθρωποι ἀρχίζουν νὰ συνειδητοποιοῦν ὅτι ἡ οἰκονομικὴ σχέση ἐμπεριέχει βία πού ἐκδηλώνεται, εἴτε μὲ ἀκραῖες συμπεριφορές, εἴτε μὲ τὴ δημιουργία ἐνὸς πολεμικοῦ πολιτικοῦ κλίματος μὲ οἰκονομικοὺς ὄρους, μὲ διλήμματα τοῦ τύπου μέσα ἢ ἔξω ἀπὸ τὸν κόσμον πού διαμορφώνουν τὰ νομίσματα, μέσα ἢ ἔξω ἀπὸ τὰ πλαίσια πού διαμορφώνουν οἱ δημοσιονομικὲς συμφωνίες.

Νὰ τὸ συνοψίσουμε, ἂν οἱ ἀγορὲς χαρακτηρίζονται ἀπὸ ἰδιοτέλεια, ἀλλὰ ὄχι ἀπὸ ἰσοτιμία καὶ ἀμοιβαιότητα, καὶ ἂν οἱ ἀγορὲς ἔχουν ἀξιώσεις ἰσχύος στὸ ἐπίπεδο τῆς πολιτικῆς, καθὼς δὲν μποροῦν νὰ υπάρξουν σὲ καθαρὴ μορφή, τότε θὰ πρέπει νὰ ἀξιολογήσουμε τὸ χαρακτήρα, τὴν ἠθικὴ, τῆς πολιτικῆς τους πρότασης.

Σὲ ἀντίθεση, λοιπόν, μὲ ὅ,τι θὰ ἠθελαν νὰ πιστεύουν οἱ ἄνθρωποι τῶν ἀγορῶν –γιατὶ πίσω ἀπὸ τίς ἀγορὲς υπάρχουν ἀνθρώπινες υπάρξεις, ἰδιότυπες κοινότητες ἀνθρώπων–, ἡ πολιτικὴ πρόταση τῶν ἀγορῶν συνδέεται μὲ μιὰ πολὺ συγκεκριμένη ἠθικὴ, δηλαδή μὲ ἓνα συγκεκριμένο πρόγραμμα γιὰ τὸ χαρακτήρα πού πρέπει νὰ ἔχει ἡ ἀνθρώπινη ζωὴ. Ἀλλὰ ἡ πρόταση μιᾶς ὁποιασδήποτε ἠθικῆς σημαίνει ταυτόχρονα καὶ ἀποκλεισμὸ κάθε ἔννοιας «ἀπροσωπίας», ἀλλὰ καὶ κάθε προνομίου ἀπροσωποληψίας.

Αὐτὴ ἡ πρόταση πολὺ ἀπλά, σχεδὸν πρωτογονικά, μὲ τὴν αἴσθησι ὅτι προηγείται, τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς κοινωνίας, τῆς ἴδιας τῆς φύσης τοῦ ἀνθρώπου, λέει: «ἂν πιστεύω ὅτι θὰ μὲ πληρώσεις, σὲ δανεῖζω, σὲ χρηματοδοτῶ, γιατί μὲ ἐνδιαφέρει νὰ υπάρχεις, ἀφοῦ ἡ υπαρχὴ σου συνδέεται μὲ τίς ἀξιώσεις ἰσχύος τοῦ ρόλου μου». Ἡ μὲ ἄλλα λόγια: «ἂν μπορεῖς νὰ μὲ πληρώσεις, σὲ πληρώνω,

14. WILLIAM T. CAVANAUGH, *Being Consumed* (Grand Rapids, Μίσιγκαν: Wm. B. Eerdmans, 2008), σσ. 89-100.

ἀλλὰ δὲν θὰ διακινδυνεύσω τὴν ἐπιβίωσή μου ὡς φορέα μὲ ἀξιώσεις ἰσχύος καὶ μάλιστα μὲ πλανητικὸ ἀντίκτυπο. Μπορεῖς νὰ χρεοκοπήσεις, ἂν ἡ δική σου ἐπιβίωση θέτει σὲ κίνδυνο τὴ δική μου ἐπιβίωση». Παρόμοια εἶναι καὶ ἡ λογικὴ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ἐπιχειρηματικότητας. Φέρνει σὲ ἐπαφὴ τὰ ἄτομα, τὰ ὁποῖα «τὸ καθένα γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ ἐλεύθερα ὑπολογίζει τὸ συμφέρον του. Ἡ ἀμοιβαία ἐξάρτηση διαμεσολαβεῖται ἐντελῶς ἀπὸ τὸ ἰδιωτικὸ συμφέρον. Θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε: στὴν ἐμπορικὴ σχέσῃ ἐξαρθῶμαι ἀπὸ τὸν ἄλλο, ἀλλὰ σκέφτομαι μόνον τὸν ἑαυτό μου»¹⁵. Γιὰ νὰ πετύχω τὴ συνδρομὴ τοῦ ἄλλου, ἀρκεῖ νὰ κινητοποιήσω τὴν ἰδιοτέλειά του, δηλώνοντας μὲ τὸν τρόπο μου «Δῶσε μου αὐτὸ πού θέλω καὶ θὰ ἔχεις αὐτὸ πού θέλεις»¹⁶, δηλαδή δῶσε μου, ἐξασφάλισέ μου, τὸ κέρδος πού θέλω, καὶ θὰ ἔχεις, γιὰ παράδειγμα, τὴ χρηματοδότηση πού θέλεις.

Τὸ συμπέρασμα, ἡ ἀπουσία νοημάτων πού συνδέονται μὲ τὴν ἀξία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴ σημασία τῆς κοινωνίας εἶναι ἐκκωφαντικὴ. Ἡ παρουσία μιᾶς ἰδιοτέλειας χωρὶς ὄρια, χωρὶς τέλος, καταλυτικὴ. Οἱ ἀγορὲς θέλουν τὴ διακυβέρνηση τοῦ κόσμου, ἀγνοώντας τὸν κόσμον καὶ τίς συνθήκες πού τὸν συγκροτοῦν σὲ μιὰ ὁλότητα. Εἶναι τόσο πλούσιες σὲ ἐπιθυμίες, ἀλλὰ καὶ τόσο φτωχὲς σὲ νοήματα, ὥστε κανεὶς θὰ μπορούσε νὰ ἰσχυριστεῖ ὅτι ἀνήκουν σὲ ἕνα κόσμον πού ἔχει ὀριστικὰ παρῆλθει, σὲ ἕνα κόσμον πού προηγεῖται κάθε ἱστορίας. Τὸ παράδοξο εἶναι ὅτι ἐμφανίζονται νὰ λειτουργοῦν ἀρμονικὰ καὶ μὲ τὴν ἐποχή μας! Καὶ ὁ λόγος εἶναι ἀπλός: νοήματα πού δεσμεύουν τὴν ἀνθρώπινη ἰδιοτέλεια δὲν ἀρέσουν οὔτε στοὺς πολῖτες αὐτοῦ τοῦ κόσμου.

3. Ἡ «λεηλασία» τοῦ πλούτου τῶν ἐθνῶν

Ἡ συμφωνία αὐτὴ πράγματι ξαφνιάζει δεδομένου ὅτι τὸ νεωτερικὸ κράτος καὶ στὴν ὕστερη ἐκδοχή του, μὲ τὴν τέχνη τῶν διαχωρισμῶν πού πάντα τὸ χαρακτήριζε¹⁷, εἶχε ἐξασφαλίσει, ἢ τουλάχιστον αὐτὴ ἡ ἀντίληψη ὑπῆρχε, ὅτι εἶναι ἀλώβητο στὴν εἰσβολὴ ὅποιασδήποτε ἰδιαίτερης ἠθικῆς στὸ δημόσιο χῶρον καὶ

15. MANENT, *Ἀπλὰ μαθήματα πολιτικῆς φιλοσοφίας*, σσ. 303-304.

16. ADAM SMITH, *Ἔρευνα γιὰ τὴν φύση καὶ τίς αἰτίες τοῦ πλούτου τῶν ἐθνῶν*, μτφρ. Χρήστος Βαλλιάνος (Ἀθήνα: Ἑλληνικὰ γράμματα, 2000), I, I.ii, σ.43

17. Βλ. ἐνδεικτικὰ στὸ MICHAEL WALZER, "I. Liberalism and the Art of Separation", *Political Theory*, 12 (3), 1984, 315-330.

συγκεκριμένα στην άσκηση της πολιτικής. Πώς συνέβη, όμως, η ήθικη των άγορών να κυριαρχήσει στο πολιτικό σκηνικό;

Για να απαντήσουμε σε αυτή την ερώτηση, θα πρέπει να συνδέσουμε το φαινόμενο της «άπροσωπίας» των άγορών πάνω στο οποίο έχει οικοδομηθεί η πίστη σε ένα άπροσωπόληπτο μηχανισμό, με την άπροσωποληψία του δημόσιου χώρου. Δεν είναι τυχαίο ότι εν μέσω οικονομικής κρίσης, και με άφορη την οικονομική κρίση, έχει παρατηρηθεί ότι η κρίση στην Ελλάδα είναι, μεταξύ άλλων, και αποτέλεσμα της «ληηλασίας των δημόσιων αγαθών»¹⁸.

Ο δημόσιος χώρος έχει μια σημασία που εδώ μας ενδιαφέρει ιδιαίτερα. Οι δημοκρατικοί θεσμοί που τον συνθέτουν θα πρέπει να λειτουργούν κατά τέτοιο τρόπο ώστε να αποτρέπεται η ληηλασία των δημόσιων αγαθών που αυτοί παράγουν. Οι δημόσιοι θεσμοί υπάρχουν για να υπηρετούν την κοινωνία, κι όχι τα μέλη τους. Για το λόγο αυτό απαιτείται από τους πολίτες ένας σημαντικός βαθμός αφομοίωσης των κανόνων, των αρχών και των αξιών που τους χαρακτηρίζουν, απαιτείται δηλαδή αφομοίωση της δημόσιας ήθικης με παράλληλη τήρηση της απόστασης από το εγώ, την ιδιοτέλεια, την αυτοσυντήρηση. Έλλειμμα δημόσιας ήθικης από την πλευρά των πολιτών σημαίνει προσβολή της διάκρισης δημόσιου και ιδιωτικού χώρου, και τελικά ληηλασία των δημόσιων αγαθών. Αν τώρα συμβαίνει η ύστερη νεωτερικότητα να χαρακτηρίζεται από την απορρόφηση του δημόσιου από τον ιδιωτικό χώρο¹⁹, τότε κι εδώ η άπροσωποληψία υποχωρεί, και συνάμα υποχωρεί και η φερεγγυότητα του διαχωρισμού μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού για την εξασφάλιση των δημόσιων αγαθών, δηλαδή του πλούτου των έθνων. Έδώ είναι ακριβώς που συναντάται η «ληηλασία» της δημόσιας ήθικης με τον «πρωτογονισμό» του χρηματοπιστωτικού συστήματος.

Αν έτσι έχουν τα πράγματα, τότε η «ληηλασία» των δημόσιων αγαθών δεν αποτελεί ελληνικό φαινόμενο, αλλά ένα γενικότερο φαινόμενο που θα μπορούσε να αποκληθεί «ληηλασία» του πλούτου των έθνων.

18. Της συγγραφής του συγκεκριμένου άρθρου, προηγήθηκε έκτακτη συζήτηση με το φίλο και συνάδελφο Χαρίδημο Τσούκα. Οφείλω να εκφράσω τις ευχαριστίες μου για τις παρατηρήσεις του σχετικά με τα αίτια της οικονομικής κρίσης. Άρκετες από αυτές υπήρξαν ή άφετηρία για σκέψεις που διατυπώνονται εδώ.

19. Για την εξέλιξη αυτή βλ. στο ΡΙΤΣΑΡΝΤ ΣΕΝΕΤ, *Η τυραννία της οικειότητας*, μτφρ. Γιώργος Μέριτας (Αθήνα: Νεφέλη, 1999).

4. Μία «πολιτική» πρόταση για τὸ ξεπέρασμα τῆς κρίσης

Θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι τὸ νεωτερικὸ κράτος τῶν διαχωρισμῶν καὶ τῶν ἀπροσωπώληπτων θεσμῶν, τὸ κράτος ποὺ ὑπάρχει γιὰ νὰ εἶναι κυρίαρχο ἀκόμη κι ἀπέναντι σὲ «ἀόρατες» δυνάμεις, ἔχει φθάσει στὰ ὅριά του καὶ θὰ πρέπει νὰ μετασχηματισεῖ. Εἶναι ἀνορθολογικό, σκληρό, νὰ μὴν μπορεῖ νὰ ἀσκήσει πολιτικὴ ἐρήμην τῆς «πολιτικῆς» τῶν ἀγορῶν, ἐρήμην μιᾶς πολιτικῆς «προτογονισμοῦ». Αὐτὸ σημαίνει ὅτι θὰ πρέπει νὰ ὑπάρξει ἕνα ξεπέρασμα τῆς ἥττας τῆς πολιτικῆς ποὺ δεσμεύει ἀσφυκτικὰ τὴ λειτουργία τῆς πόλης, μιὰ ἀπαγκίστρωση ἀπὸ τὴ λειτουργία τοῦ χρήματος στὴν ἐποχὴ τῆς οἰκονομικῆς κρίσης.

Ἔχουμε τὴ βεβαιότητα ὅτι ἡ καλύτερη ἀπάντηση σὲ μιὰ τέτοια πρόκληση δὲν θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἄλλη ἀπὸ μιὰ πόλη ποὺ λειτουργεῖ στὸν κόσμον αὐτὸ καὶ ταυτόχρονα προσβλέπει σὲ μιὰ ἄλλη, μελλοντικὴ, πόλη²⁰. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἐναλλακτικὴ «πολιτικὴ» πρόταση, γιὰ μιὰ πόλη ὡς λειτουργία²¹, γιὰ μιὰ πόλη ποὺ παίρνει στὰ σοβαρά, μεταξὺ ἄλλων, τὰ νοήματα τῆς Θεῆς Λειτουργίας καὶ τοῦ κηρύγματός της στὸν κόσμον. Μιὰ τέτοια «πολιτικὴ» πρόταση κινεῖται στὸν ἀντίποδα καὶ τοῦ Κωνσταντινισμοῦ ἀλλὰ καὶ τοῦ κενωτικοῦ χριστιανισμοῦ, δηλαδή καὶ τῆς θεώρησης ποὺ ταυτίζει τὴ λειτουργία τοῦ κόσμου καὶ τῆς πολιτικῆς μὲ τὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας στὸν κόσμον αὐτό, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀντίληψης ποὺ θέλει τὸ χριστιανισμὸ νὰ εἶναι ξένος, ἀδιάφορος καὶ τελικὰ ἄσχετος μὲ τὴ λειτουργία τοῦ κόσμου καὶ τῆς πολιτικῆς.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ προσφυγὴ σὲ μιὰ πόλη ὡς λειτουργία ἀντιστοιχεῖ σὲ μιὰ ἀκόμη ἥττα τῆς πολιτικῆς, μόνο ποὺ σὲ μιὰ τέτοια πόλη κάθε ἥττα τῆς πολιτικῆς

20. «Οὐ γὰρ ἔχομεν ὧδε μένουσαν πόλιν, ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἐπιζητοῦμεν» (Ἐβρ. 13:14).

21. Τὰ ὅσα θὰ ἀκολουθήσουν ἀποτελοῦν περαιτέρω ἀνάπτυξη τοῦ ἀρθροῦ μας 'Cabasilas, the Divine Liturgy and Political Governance: A Polis as Liturgy', ποὺ θὰ δημοσιευτεῖ στὸ *Studies in Christian Ethics* ὡς μέρος τοῦ ἀφιερώματος τοῦ περιοδικοῦ μὲ τίτλο 'The Object of Theological Ethics' (*Studies in Christian Ethics*, 25 (4), Νοέμβριος 2012). Γιὰ διευκόλυνση τοῦ ἀναγνώστη ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει πρόσβαση στὴ σχετικὴ βιβλιογραφία, νὰ σημειώσουμε ὅτι ὁ Καβάσιλας μὲ τὴν ἐρμηνεία του στὴ Θεῖα Λειτουργία μᾶς ἐπιτρέπει νὰ δοῦμε πῶς ὁργανώνεται μιὰ ἱστορία ὅπως αὐτὴ τῆς οἰκονομίας τοῦ Χριστοῦ, πῶς αὐτὴ λειτουργεῖ στὰ ὅρια τοῦ κόσμου, καὶ πῶς ὁ τρόπος ὁργάνωσης καὶ λειτουργίας τῶν Θεῶν Μυστηρίων μπορεῖ νὰ ἐμπνεύσει τὸν τρόπο ὁργάνωσης καὶ λειτουργίας τῆς ἀνθρώπινης καθημερινότητας καὶ στὸ ἐπίπεδο τῆς πολιτικῆς. Γιὰ τὴν ἀφετηρία τῶν παραπάνω βλέπε στὸ ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΕΚΟΣ, *Ποιὰ ἠθικὴ, ποιὰ ἱστορία*; (Ἀθήνα: Ἐν πλῶ, 2010, σσ. 129-150).

διαβάζεται θετικά καθώς επιβάλλει τὸ αὐτονόητο, ὅτι καμμιά πολιτική δὲν μπορεῖ νὰ νικήσει τὸν κόσμον²². Ἄλλὰ τί συγκεκριμένα σημαίνει μιὰ πόλη ὡς λειτουργία;

Πρῶτον, μιὰ πόλη ὡς λειτουργία ὑπενθυμίζει συνεχῶς ὅτι ἂν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει μιὰ οἰκονομία πού θὰ ὑπηρετεῖ τὶς ἀνθρώπινες ὑποθέσεις, αὐτὴ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἀποτελεῖ ἓνα ἀφήγημα τῆς ἱστορίας μιᾶς κοινότητας ἀνθρώπων, ὅπου ὅλα τὰ μέρη πού τὴ συγκροτοῦν εἶναι ἀλληλοεξαρτώμενα μεταξύ τους μὲ σχέσεις νοήματος. Στὴν ἐξέλιξη μιᾶς τέτοιας ἱστορίας ἡ οἰκονομία μὲ τὴ μορφή τοῦ χρηματοπιστωτικοῦ συστήματος καὶ τῆς ἠθικῆς του δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ ἀποτελεῖ τὸ μοναδικὸ ἀφήγημα γιὰ τὸν ἄνθρωπο, τὴν κοινωνία καὶ τὴ λειτουργία τῆς πόλης. Οἱ οἰκονομικὲς συναλλαγές δὲν μποροῦν παρὰ νὰ ἐκφράζουν μόνον μιὰ πλευρὰ ἀπὸ τὶς ἀνθρώπινες δραστηριότητες καὶ ἄρα σὲ καμμιά περίπτωση δὲν μποροῦν νὰ σημαίνουν τὴν πορεία τοῦ κόσμου²³. Ἄρα, ἡ ἀπάντηση στὴν σημερινὴ κρίση πού συνδέεται καὶ μὲ τὸ Μνημόνιο τῶν ἡμερῶν μας, δὲν μπορεῖ νὰ ταυτίζεται μὲ μιὰ καταγγελία τοῦ μνημονίου, ἐνὸς κειμένου μὲ εἰδικὲς ἀναφορὲς γιὰ συγκεκριμένη ὑπόθεση. Ἐπιπλέον, μιὰ τέτοια καταγγελία γίνεται στὸ ὄνομα μιᾶς ἄλλης οἰκονομικῆς πολιτικῆς, πού καὶ αὐτὴ μὲ σειρά της θὰ ἀγνοεῖ τὴν ὀλότητα τοῦ ἀνθρώπου πού θέλουμε νὰ οἰκοδομήσουμε, πού θὰ ἀγνοεῖ, δηλαδή, ὅτι τὰ δημοσιονομικὰ ζητήματα δὲν μποροῦν παρὰ νὰ εἶναι ἓνα κεφάλαιο, ὅπωςδήποτε σημαντικό, μιᾶς ἀνθρώπινης ἱστορίας.

Δεύτερον, στὰ ὅρια μιᾶς τέτοιας ἱστορίας, καὶ μάλιστα ἐν μέσῳ οἰκονομικῆς κρίσης, τὸ κράτος τῶν διαχωρισμῶν φαίνεται νὰ καταρρέει, ἀφοῦ δὲν ἀντέχει ἀκόμη καὶ τὴ συζήτηση γιὰ ἀπαγκίστρωση ἀπὸ τὴν κυριαρχία τῆς χρηματοπιστωτικῆς ἠθικῆς. Δὲν θέλαμε νὰ τὸ παραδεχτοῦμε, ἀλλὰ ἡ «ἐκδίωξη» μιᾶς ἠθικῆς πλήρους περιεχομένου ἀπὸ τὸ δημόσιο χῶρο καὶ τὴν ἄσκηση τῆς πολιτικῆς, δὲν μποροῦσε παρὰ νὰ δώσει τὴ θέση της σὲ μιὰ ἄλλη «ἠθική». Ἔτσι κατὰ ἓνα παράδοξο τρόπο ἡ «ἐπιστροφή» τῆς ἠθικῆς στὸ ἐπίπεδο τῆς πολιτικῆς γίνεται μὲ ὄρους χρηματοοικονομικῆς, μιὰ ἐπιστροφή πού ἐκ τῶν πραγμάτων ἐπαναφέρει ἢ θὰ πρέπει νὰ ἐπαναφέρει μὲ ἰδιαίτερη ἔνταση τὴν σχέση τῆς πολιτικῆς μὲ τὴν ἠθική.

Μιὰ πόλη ὡς λειτουργία πού θέλει νὰ συνθέτει τὴν ὀλότητα μιᾶς ἱστορίας, οἰκοδομεῖ τὴ σχέση τῆς πολιτικῆς μὲ τὴν ἠθική μὲ ὄρους διάκρισης καὶ ὄχι δια-

22. Πρβλ. «ἀλλὰ θαρσεῖτε, ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον» (Ἰωάν. 16:33).

23. WILLIAMS, "Knowing our limits", σσ. 19-21.

χωρισμοῦ. Ὑπάρχει, δηλαδή, μιὰ μετακίνηση ἀπὸ μιὰ συζήτηση μὲ ὄρους διαχωρισμοῦ, πὸν ἔτσι κι ἀλλιῶς στεροῦνται ρεαλισμοῦ, σὲ μιὰ συζήτηση μὲ ὄρους διάκρισης, ὥστε τὰ νοήματα μιᾶς τέτοιας συζήτησης νὰ ἀγγίζουν τὴν ὁλότητα τῆς ἱστορίας τῶν ἀνθρώπινων κοινοτήτων, καθὼς κανένα ἀπὸ αὐτὰ δὲν μπορεῖ νὰ ἐγκλωβιστεῖ σὲ κανένα κεφάλαιο εἰδικοῦ σκοποῦ.

Σὲ μιὰ τέτοια ἐξέλιξη, τὸ κράτος τῶν διαχωρισμῶν ὑποχωρεῖ, γιὰ νὰ δώσει τὴ θέση του σὲ ἓνα κράτος πὸν δὲν δυσκολεύεται νὰ ἀνιχνεύει σχέσεις μὲ περιοχὲς πὸν μέχρι πρόσφατα θεωροῦνταν ξένες μεταξύ τους. Κατὰ συνέπεια, σὲ μιὰ τέτοια πόλη, πρῶτον, δὲν μποροῦν νὰ δικαιολογηθοῦν ἀπόλυτες ἀξιώσεις ἰσχύος σὲ κανένα ἀφήγημα, οὔτε καὶ σὲ ἐκεῖνο τῆς πολιτικῆς, πὸν σὲ κάθε περίπτωση ἢ σημασία του ἐξαντλεῖται στὶς συγκυρίες πὸν χαρακτηρίζουν μιὰ δεδομένη χρονικὴ στιγμή ἢ μιὰ περιορισμένη χρονικὰ περίοδο τῆς κοινωνικῆς ζωῆς²⁴. Καὶ δεῦτερον, σὲ μιὰ πόλη ὡς λειτουργία δὲν γίνεται κατανοητὴ ἢ ἀπομείωση τῆς σημασίας ὁποιουδήποτε ἀφηγήματος, οὔτε κι ἐκεῖνου τοῦ κηρύγματος τῆς Ἐκκλησίας – κάθε ἀφήγημα κρίνεται ἀπὸ τὴν «πολιτικὴ» σημασία τοῦ «κηρύγματός» του, ἀπὸ τὴ σημασία του γιὰ τὴ λειτουργία τῆς πόλης.

Στὰ ὅρια τῆς ἱστορίας μιᾶς πόλης ὡς λειτουργίας ἔχει νόημα νὰ διακρίνεται ὁ χαρακτήρας τῶν ἀφηγημάτων πὸν τὴν συνθέτουν, ἐπειδὴ ἀκριβῶς σχετίζονται μεταξύ τους, ἀκόμη κι ἂν αὐτὸ συμβαίνει κατὰ ἓνα ἀντινομικὸ τρόπο. Εἶναι σημαντικό νὰ γίνεται ἡ διάκριση μεταξύ τῆς χρηματοπιστωτικῆς ἠθικῆς, τοῦ ἥθους τῆς δημοκρατίας καὶ τοῦ κηρύγματος τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀναδεικνύεται ἡ μεταξύ τους ἀντινομικὴ σχέση. Εἶναι σημαντικό ἡ ἠθικὴ τῶν ἀγορῶν νὰ περιορίζεται στὰ ὅρια τῆς σημασίας τοῦ ἀφηγήματος τῆς οικονομίας γιὰ τὴν πορεία τοῦ κόσμου, ἡ δημοκρατικὴ ἠθικὴ²⁵ νὰ μὴν ἐπιτρέπει τὸν ἀποκλεισμό τῆς ἀπὸ τὴ διαχείριση τῶν ἀνθρώπινων ὑποθέσεων καὶ τὸ κήρυγμα τῆς Ἐκκλησίας νὰ μὴν ἀγνοεῖ τὸν «πολιτικὸ» του ρόλο, τὴν εὐθύνη του γιὰ τὴν πορεία τῶν δεδομένων τῆς ἀνθρώπινης κατάστασης. Εἶναι, ὁμως, ἐπίσης

24. Ἡ σύνδεση μιᾶς συγκεκριμένης πολιτικῆς μὲ στιγμὲς σὸ χρόνο ἀποκαλύφθηκε μὲ τὸν πιὸ ἀκραιο τρόπο μετὰ τὶς βουλευτικὲς ἐκλογὲς τῆς 6ης Μαΐου στὴν Ἑλλάδα. Τότε γίναμε μάρτυρες τῆς ταχύτητας μὲ τὴν ὁποία μποροῦν νὰ ἀλλάξουν οἱ προγραμματικὲς δεσμεύσεις τῶν πολιτικῶν, ὥστε νὰ ἀντιστοιχοῦν, τουλάχιστον κατὰ τὰ φαινόμενα, σὸ θεωρούμενο ὡς μήνυμα τῶν ἐκλογῶν.

25. Ἐνα ἐλάχιστο ἐπίπεδο ἠθικῆς τῆς ἐγκόσμιας πόλης εἶναι ἡ ἀντιμετώπιση τῆς σκληρότητας καὶ τῆς ἀνορθολογικότητας τοῦ κόσμου (ἐμεῖς θὰ προσθέταμε τοῦ πρωτογονισμοῦ πὸν ἐπιβάλλουν στὶς μέρες μας οἱ ἀγορὲς βλ. σχετικά σὸ ΜΥΡΙΑΜ ΡΕΒΩ ΝΤ' ΑΛΛΟΝ, *Πρέπει ἡ πολιτικὴ νὰ γίνῃ ἠθικὴ* (Ἀθήνα: Ἐστία, 2004), σσ. 72-3.

σημαντικό κάθε ένα από αυτά τα αφηγήματα να διαβάξει με θετικό τρόπο, δηλαδή να λαμβάνει σοβαρά υπόψη, τη λειτουργία των άλλων.

Σε μια τέτοια πόλη, το λιγότερο, θα γίνεται εύκολα όρατη, όταν αυτή συμβαίνει, τόσο η διαστροφή της πολιτικής που θα μετακινείται από το ενδιαφέρον για τη διαχείριση των ανθρώπινων υποθέσεων στην ύπηρεσία της λειτουργίας των αγορών, και μόνο μέσω αυτών στην ύπηρεσία των πολιτών και του πολιτικού της κοινωνικής ζωής, όσο και η διαστροφή ενός κηρύγματος της Έκκλησίας που αρνείται τον «πολιτικό» του ρόλο επιλέγοντας ένα είδος «απολιτικής αναδίπλωσης»²⁶.

Τρίτον, αν η οικονομία του καιρού μας διαβαστεί ως ένα αφήγημα της ιστορίας συγκεκριμένης κοινότητας ανθρώπων, τότε αυτή δεν μπορεί να υπάρξει με όρους ήθικου πρωτογονισμού, δηλαδή με όρους μιας κατάστασης προγενέστερης του πολιτισμού, της συγκρότησης ανθρώπινων κοινοτήτων. Δεν μπορεί δηλαδή η οικονομία, οι αγορές στην προκειμένη περίπτωση, να λειτουργούν έρημην της δημοκρατίας και της κυρίαρχης πνευματικής παράδοσης σε ένα συγκεκριμένο τόπο, δεν μπορούν δηλαδή να προτάσσουν μια ήθικη άγνωστας το σύνολο των νοημάτων που σημαίνουν τις ανθρώπινες κοινότητες.

Σε μια πόλη ως λειτουργία ή σχέση της οικονομίας με την ήθικη τοποθετείται σε νέα βάση, με αφηρητική παραδοχή την πεποίθηση ότι η ανθρώπινη ζωή, και σε προσωπικό επίπεδο, δεν μπορεί να κυριαρχείται από τη λογική του χρήματος και ότι καμία δημοσιονομική πειθαρχία και καμία αγορά δεν μπορούν να αποτελούν έσχατο κριτήριο για τη λειτουργία της κοινωνίας. Οί αγορές έχουν βέβαια θέση στη λειτουργία της πόλης, αλλά με κατεύθυνση τη λειτουργία της πόλης στο σύνολό της, δηλαδή τη λειτουργία όχι μόνο των αγορών, αλλά και της πολιτικής, και της Έκκλησίας, στο βαθμό που αυτή συνδέεται με την πνευματική ιστορία των πολιτών. Με τον τρόπο αυτό οι αγορές δεν θα μπορούν να αποκλείουν τη συζήτηση για αξιολόγηση της πορείας που έχει πάρει ή που θα πρέπει να πάρει ο κόσμος²⁷.

Η μέχρι τώρα πρακτική για τη σύνδεση της ήθικης με την λειτουργία των επιχειρήσεων, των αγορών και γενικότερα της οικονομίας, έγινε κατά ένα αυτόνομο τρόπο και αφορούσε την «έξωτερικότητα» των οικονομικών δραστηριοτήτων. Δεν άγγιξε, δηλαδή, σε καμία περίπτωση, ούτε τον πυρήνα της

26. ΣΕΝΕΤ, *Η τυραννία της οικειότητας*, σ. 390.

27. GOODCHILD, σ. 221.

ήθικης τῶν ἀγορῶν, ἀλλὰ οὔτε καὶ τὴν αὐθόρμητη προσχώρηση σὲ αὐτὴν τὴν ἠθικὴ τῆς ἀνθρώπινης κοινότητας ποὺ λειτουργεῖ πίσω ἀπὸ τὶς ἀγορές²⁸. Εἶναι γι' αὐτὸ ποὺ στὴν ἐποχὴ τῆς οἰκονομικῆς κρίσης μποροῦμε νὰ μιλήσουμε γιὰ κατάρρευση τοῦ ἐγχειρήματος γιὰ σύνδεση τῆς ἠθικῆς μὲ τὴν οἰκονομία²⁹.

Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ ἐπιστροφή τῆς ἠθικῆς στὸ δημόσιο χῶρο καὶ συγκεκριμένα στὴν περιοχὴ τῆς οἰκονομίας καὶ τοῦ τρόπου λειτουργίας της, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι μιὰ ἠθικὴ πλήρης περιεχομένου. Μιὰ τέτοια ἠθικὴ δὲν μπορεῖ νὰ ταυτίζεται μὲ τὴν τήρηση ἀρχῶν ποὺ πιστεύεται ὅτι ἰσχύουν γενικά, γιατί ἡ τήρηση ἀρχῶν δὲν μπορεῖ νὰ ἀγγίξει τὸ χαρακτῆρα τῶν ἀνθρώπων, τὸν πυρήνα τῆς ζωῆς τους. Μὲ ἄλλα λόγια, μόνο μιὰ ἠθικὴ κατὰ τὸ κῆρυγμα τῆς Ἐκκλησίας μπορεῖ νὰ μεταβάλλει τὰ δεδομένα τῆς κρίσης. Γιατὶ τὸ κῆρυγμα τῆς Ἐκκλησίας ἔχει τὸ χαρακτῆρα τῆς Θείας Λειτουργίας καὶ κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο λαμβάνει σοβαρὰ ὑπόψη τὴ συγκεκριμένη ἱστορία τῶν ἀνθρώπων πρὸς τοὺς ὁποίους ἀπευθύνεται καὶ μπορεῖ νὰ ἀγκαλιάσει τὴν ὁλότητα ποὺ σημαίνει ἡ ἀνθρώπινη ζωὴ στὸν κόσμο αὐτό. Ἄλλωστε μιὰ τέτοια ἐπιστροφή τῆς ἠθικῆς ἔρχεται νὰ ξανασυναντήσει τὰ χριστιανικὰ νοήματα ποὺ ἐνυπάρχουν στὶς ρίζες καὶ τῆς μετανεωτερικῆς κοινωνίας, καὶ φαντάζει ὡς μόνη ἐλπίδα γιὰ ἓνα ἀναστοχασμὸ τῆς πορείας καὶ τῶν ἐπιλογῶν κάθε πολίτη ξεχωριστά. Τέτοιες ἐπιλογές δὲν ἦταν ποτὲ ἄσχετες μὲ τὴν ἐμφάνιση συγκεκριμένων κρίσης, κι αὐτὸ ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ἐποχὴ μας.

Τέταρτον, σὲ μιὰ πόλη ὡς λειτουργία ἢ ἀμοιβαιότητα τῆς οἰκονομικῆς ἀνταλλαγῆς ποὺ στὸ ἐπίπεδο τῶν ἀνθρώπινων κοινοτήτων, τῶν κρατῶν, συνδέ-

28. Γιὰ μιὰ κριτικὴ τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῆς ἠθικῆς μέσω μιᾶς ιδιότυπης σχέσης τῆς λειτουργίας τῶν ἐπιχειρήσεων μὲ τὴν ἠθικὴ, βλέπε στὸ ἀφιέρωμα τοῦ περιοδικοῦ *Business Ethics* γιὰ τὸ ποῦ τελικὰ βρίσκεται ἡ ἐπιχειρηματικὴ ἠθικὴ σήμερα ('Special Issue: Where is Business Ethics', *Business Ethics*, 20 (3), Ἰούλιος 2011).

29. Ἡ προσπάθεια τοῦ AMARTHYA SEN (Γιὰ τὴν ἠθικὴ καὶ τὴν οἰκονομία, μετάφρ. Ἄγγελος Φιλίππατος [Ἀθήνα: Κάστρα 1999], 1^η ἔκδοση 1987) νὰ μιλήσει γιὰ μιὰ οἰκονομία τῆς εὐημερίας συνδέοντας τὴν ἠθικὴ μὲ τὴν οἰκονομία καὶ συγκεκριμένα μὲ τὴν παραδοχὴ ὅτι ἡ οἰκονομία καὶ τὰ δεδομένα της μποροῦν νὰ ἀποτελέσουν τὴν ἀφετηρία μιᾶς τέτοιας ἐπιθυμητῆς ἐξέλιξης, ἀρκεῖ αὐτὴ νὰ συνδεθεῖ μὲ τὰ κοινωνικὰ καὶ οἰκονομικὰ δεδομένα ἐνὸς τόπου, παρὰ τὶς προσδοκίες ποὺ δημιουργήσε καὶ οἱ ὁποῖες τοῦ ἀπέφεραν ἓνα βραβεῖο Νόμπελ, δὲν ἀπέφυγε τὴν κατάρρευση ποὺ ἰσοδυναμεῖ μὲ κατάρρευση τῆς πίστης στὶς δυνατότητες τῆς οἰκονομίας νὰ μεταβάλλει τὴν πραγματικότητα. Χωρὶς νὰ μειώνουμε τὴ σημασία τοῦ ἐγχειρήματός του, ἡ ὅποια σύνδεση τῆς ἠθικῆς μὲ τὴν οἰκονομία θὰ πρέπει νὰ λάβει ὑπόψη καὶ τὸν πρωτογονισμό της, ἀλλὰ καὶ τὸν μερικὸ της χαρακτῆρα, χαρακτηριστικὰ γιὰ ὅποια μπορεῖ νὰ μιλήσει μόνο μιὰ πόλη ὡς λειτουργία.

εται με τη δημιουργία κέρδους μέσω των τόκων, είναι νοητή μόνο στο βαθμό που υπηρετεί την ενότητα της κοινωνίας. Η έννοια της ενότητας των ανθρώπων³⁰ και της ενότητας του σώματος της Εκκλησίας³¹ που οικοδομείται στην αμοιβαιότητα³² επαναφέρει στο επίπεδο της λειτουργίας της πόλης το ζήτημα της φροντίδας, της μέριμνας, της ευθύνης για την κοινωνία των πολιτών ως κριτηρίων κάθε ανθρώπινης δραστηριότητας, συμπεριλαμβανομένης της οικονομικής³³.

Στόν αντίποδα μᾶς τέτοιας πόλης κινείται ο χαρακτήρας της χρηματοπιστωτικής λογικής. Ο ίδιος ο χαρακτήρας του χρήματος, ένας χαρακτήρας που εξασφαλίζεται μέσω της ανταλλαγής, όπου όλα είναι υπόθεση οικονομικών μεγεθών και υπολογισμών με κριτήριο το διαθέσιμο χρήμα, σημαίνει αποστασιοποίηση, «άφηση», από τις έγνοιες, τις απαιτήσεις και τις φροντίδες που συνεπάγεται η λειτουργία των ανθρώπινων κοινοτήτων³⁴. Κατ' αναλογία ο τύπος του χρηματοπιστωτή είναι ο τύπος του ανθρώπου που απαλλάσσεται από κάθε μέριμνα για τον Άλλο κατά το πρότυπο της «άφησης των αμαρτιών». Αλλά αν μιὰ ιδιότυπη «άφηση» έμπερικλείεται στον σκληρό πυρήνα του χρηματοπιστωτικού συστήματος, τότε μιὰ άλλη ιδιότυπη «άφηση» θά πρέπει να αναγνωριστῆ και για εκείνους των οποίων η ζωή εξαρτάται από τη λειτουργία του χρέους και της πίστωσης.

Με άλλα λόγια, μιὰ συνεπής λειτουργία του χρηματοπιστωτικού συστήματος θά έπρεπε να συμπεριλαμβάνει, όχι ως εξαίρεση, αλλά ως κανόνα, ένα «έτος άφέσεως» κατά το πρότυπο του Ίωβηλαίου έτους που διόρθωνε τις στρεβλώσεις που παρήγαγε η ανθρώπινη δραστηριότητα με τη λειτουργία του έμποριου, της άγορας, δηλαδή της οικονομικής ανταλλαγής³⁵. Δηλαδή, μπορούμε να πουλάμε

30. Ίωάν. 17:21-23

31. Α΄ Κορ. 12:12-27

32. «Το αυτό υπέρ άλλων μεριμνώσι τὰ μέλη», (Α΄ Κορ. 12:25).

33. Rowan Williams, *Knowing our limits*, σ. 25.

34. GOODCHILD, *Theology of money*, σ. 159-160.

35. «Και αγιάσετε τὸ έτος τὸν πενηκοστὸν ενιαυτὸν και διαβοήσετε άφεισιν ἐπὶ τῆς γῆς πᾶσι τοῖς κατοικοῦσιν αὐτήν· ενιαυτὸς άφέσεως σημασία αὕτη έσται ὑμῖν, και άπελεύσεται εἰς έκαστος εἰς τὴν κτῆσιν αὐτοῦ, και έκαστος εἰς τὴν πατριάν αὐτοῦ άπελεύσεσθε... Έν τῷ έτει τῆς άφέσεως σημασίας αὐτῆς επανελεύσεται έκαστος εἰς τὴν κτῆσιν αὐτοῦ. ἐὰν δὲ άποδῶ πρᾶσιν τῷ πλησίον σου, ἐὰν δὲ και κτήση παρὰ τοῦ πλησίον σου, μὴ θλιβέτω άνθρωπος τὸν πλησίον· μὴ θλιβέτω άνθρωπος τὸν πλησίον, και φοβηθήση Κύριον τὸν Θεόν σου· ἐγὼ εἰμι Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν.» (Λευ. 25:9-17).

καί νά ἀγοράζουμε, νά δανειζόμαστε καί νά πληρώνουμε τόκους, κάποιοι νά πλουτίζουν καί κάποιοι νά πτωχαίνουν, ἀλλά γιά νά μὴν γίνεταί μόνιμη μιὰ κακή ἐξέλιξη τῆς ζωῆς τῶν ἀδυνάτων, θεσμοθετεῖται τὸ ἔτος τῆς «ἀφέσεως» πού ἐπαναφέρει τὰ πράγματα σὲ μιὰ κατάσταση πού σημαίνει φραγμὸς στὴν ἰδιοτέλεια, ἀκύρωση τῆς ἐκμετάλλευσης τῶν ἀνθρώπων, ξεπέρασμα τῆς κρίσης.

Σὲ μιὰ τέτοια περίπτωση θὰ ἐξασφαλιζόταν μὲ τὸν καλύτερο τρόπο τὸ ζητούμενο τῆς ἰσοτιμίας καὶ τῆς ἀμοιβαιότητας. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ «κούρεμα» τοῦ χρέους, μιὰ μερική δηλαδή «ἄφεση ἀμαρτιῶν», σὲ μιὰ πόλη ὡς λειτουργία θὰ πρέπει κάποτε νά ὑπάρχει ἡ πλήρης «ἄφεση», ἀπαλλαγὴ, ἀπὸ τίς ἀπαιτήσεις τοῦ χρηματοπιστωτικοῦ συστήματος³⁶. Νὰ θυμίσουμε ὅτι τὸ τελευταῖο θεμελιώνεται πάνω ἀκριβῶς σὲ αὐτὴ τὴ λογικὴ τῆς «ἀφέσεως». Γιὰ μιὰ πόλη ὡς λειτουργία εἶναι παράλογο οἱ χρηματιστὲς νά ἔχουν εἰσχωρήσει στὴν ἠθικὴ τοῦ χρήματος, ἀλλὰ νά μὴν ἀναγνωρίζουν καὶ τίς συνέπειες αὐτῆς τῆς ἠθικῆς γιὰ τοὺς ἴδιους, δηλαδή τὴν ἐφαρμογὴ κατὰ ἀντίθετη φορὰ τῆς ἴδιας τους τῆς ἠθικῆς.

Ἄν ἡ πρόταση γιὰ ἓνα «ἔτος ἀφέσεων» εἶναι μιὰ «πολιτικὴ» πρόταση πού ἔχει ἀφετηρία τὸ χριστιανικὸ κήρυγμα, καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς εἶναι ὑπόθεση τῆς πολιτικῆς, τότε αὐτὴ ἡ πρόταση ἀποτελεῖ ἓνα τύπο ἐπαναφορᾶς τῆς ἠθικῆς στὸ χῶρο ἀσκησης τῆς πολιτικῆς. Μὲ ἄλλα λόγια, ἓνα ἐγχείρημα «πολιτικῆς» θεολογίας, θὰ μπορούσε νά σημαίνει τὴν ὀλικὴ ἐπαναφορὰ τῆς πολιτικῆς στὴν πρωτοκαθεδρία τῆς λειτουργίας τῶν ἀνθρώπινων κοινωνιῶν, καὶ μάλιστα μὲ ὄρους ἠθικῆς.

Σὲ μιὰ πόλη ὡς λειτουργία τίποτα δὲν μπορεῖ νά εἶναι ὅπως πρῖν, ἀκόμη κι ἂν ἡ ἐπιστροφή τοῦ παρελθόντος πού γεννάει κρίση θὰ εἶναι συνεχῆς καὶ ἐπαναλαμβανόμενη. Ἡ ἱστορία τῆς ἐκδίωξης τῶν ἐμπόρων ἀπὸ τὸ Ναὸ δὲν συνέβη μόνο μιὰ φορὰ³⁷, καθὼς φαίνεται ἡ λειτουργία τοῦ χρήματος καὶ τοῦ ἐμπο-

36. Νὰ διευκρινήσουμε ἐδῶ ὅτι τὸ «ἔτος τῆς ἀφέσεως» τῶν χρεῶν ὡς πρόταση πολιτικῆς πρακτικῆς, δὲν ἐπαγγέλεται μιὰ πολιτικὴ πραγματικότητα ὅπου δὲν θὰ ὑπάρχει ἐκμετάλλευση ἀνθρώπου ἀπὸ ἄνθρωπο, δὲν θὰ ὑπάρχουν πλούσιοι καὶ φτωχοί, ἰσχυροὶ καὶ ἀδύνατοι. Δηλαδή, δὲν ἐπαγγέλεται τὴ Δευτέρω Παρουσία μέσῳ ἐνὸς τύπου διακυβέρνησης ζητημάτων πού συνδέονται μὲ τὴν οἰκονομικὴ ἀνταλλακτικὴ σχέση. Αὐτὸ πού προτείνεται εἶναι ἡ πολιτικὴ διαχείριση τοῦ ἐμπορίου καὶ κατ' ἐπέκταση τοῦ χρηματοπιστωτικοῦ συστήματος μὲ μιὰ ἠθικὴ πού θὰ λάβει τίς πραγματικὲς τῆς διαστάσεις, καὶ θὰ ἀποκαλυφθεῖ πλήρως, σὲ μιὰ ἄλλη πόλη, ἐκείνη πού ἐπαγγέλεται τὸ κήρυγμα τῆς Ἐκκλησίας.

37. Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ὑποστηρίζει ὅτι οἱ ἔμποροι ἐκδιώχθηκαν ἀπὸ τὸ Ναὸ μὲ παρέμβαση τοῦ Χριστοῦ περισσότερες ἀπὸ μιὰ φορὰς (*Ἰπόμνημα εἰς τὸν Ἅγιον Ματθαῖον τὸν Εὐαγγελιστὴν*, PG 58, 631).

ρίου να έχει την τάση να εκφεύγει τῶν ὁρίων τοῦ ἀφηγήματός του μὲ σκοπὸ νὰ «ληηλατεῖ» τὴ σχέση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ Θεό. Ὅπως σὲ κάθε πόλη, ἔτσι καὶ σὲ μιὰ πόλη ὡς λειτουργία οἱ Ναοὶ ὑπάρχουν μέσα στὶς πόλεις, ἀλλὰ ἡ λειτουργία τοῦ ἐμπορίου, μπορεῖ νὰ συμβαίνει μόνο ἔξω ἀπὸ Ναό. Ἡ Θεία λειτουργία συμβαίνει μέσα στὸ Ναό, ἀλλὰ ὁ ἀντίκτυπός της, τὸ κήρυγμά της εἰσχωροῦν στὸ δημόσιο χῶρο, ὅπου λειτουργεῖ τὸ χρήμα καὶ ἀσκεῖται ἡ πολιτική, γιὰ τὴν καλύτερη δυνατὴ λειτουργία τῆς πόλης. Πρόκειται γιὰ ἕνα «πολιτικό» ἀντίκτυπο πὸ ἀμφισβητεῖ τὴν κυριαρχία τοῦ χρήματος καὶ θέτει πρὸ τῶν εὐθυνῶν τοὺς πολιτικούς καὶ πολῖτες.